

**A Turkic Medical Treatise from Islamic Central Asia:
A Critical Edition of a Seventeenth–Century Chagatay
Work by Subhân Qul  Khan. Edited, Translated and
Annotated by L szl  K ROLY. Brill’s Inner Asian
Library. Volume 32. Editors: Michael DROMPP; Devin
DEWEESE; Mark C. ELLIOTT.
ISBN: 9789004282568. Leiden. 2015**

Erdem Uçar*

Bu  alışma, L szl  K ROLY’nin Szeged’te M ria IVANICS’in danışmanlığında 2000 yılında başlayıp 2002 yılında tamamlanan, *Sayyid Subhân Qul  Mu ammad Bahâdur k n orvosi trakt tuma* [Seyid Subhân Kuli Muhammed Bahâdur Han’ın Tıp Hakkındaki  alışması] adlı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Yazar, tezi için konu ararken Macar Bilimler Akademisi, şark Yazmaları Koleksiyonu  rmin V MB RY bölümünde muhafaza edilen tıpla ilgili bir Çağatayca yazma keşfetmiş ve bu yazmayı tez olarak hazırlamıştı. Doktorasını tamamladıktan sonra, yüksek lisans tezini yayına hazırlarken Özbekistan’a yaptığı bir seyahatte, yazar Ebu Reyhan El Birunî şarkşinaslık Enstitüsünde (Taşkent) bu yazmanın diğer nüshalarını da keşfetmiştir. Böylece tanıtımını yapacağımız eser ortaya çıkmıştır.

Eserin ‘Giriş’ kısmı dokuz ayrı bölümden meydana gelmektedir.

İlk bölüm, (s. 1–5) Türklerdeki tıp geleneği hakkındaki genel bilgilerin yer aldığı bir kısımla başlamaktadır. Yazar, Türklerdeki tıp geleneğini, coğrafi, kronolojik, İslâm  ncesi ve sonrası gibi ölçütlere dayanarak üç ana başlıkta tasnif etmektedir:

1. İç Asya’daki göçebe topluluklar arasındaki tıp bilgisi. Yazar, bu gelenekle ilgili yazılı birincil kaynaklara sahip olunmadığını belirtmektedir.

2. Hint ve  in geleneğiyle ilişkili Doğu Türkistan bölgesi tıp bilgisi. Eski Uygur toplumundan bu gelenek hakkında oldukça değerli bilgiler elimize ulaşmıştır.

3. İslâm dünyasındaki Kâdim Yunan–İslâmî tıp bilgisi. Bu gelenek de kendi içerisinde dört ana gruba ayrılmaktadır: a. Anadolu tıp bilgisi (Osmanlı);

* Doç. Dr., Gediz Üniversitesi, Fen–Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, merdemu@gmail.com.

b. Orta Asya tıp bilgisi (Harezmi Çağatay); c. Mısır Memlûk tıp bilgisi (Memlûk Kıpçak); d. Volga bölgesi tıp bilgisi.

Bu kısımda yukarıda sıralanan tıp geleneklerinin yazılı kaynakları üzerine şimdiye kadar neşredilen eserler hakkında kısaca bilgiler verilmiştir.²

I.2. ve I.3. bölümde *Tabîblik Kitabı* müellifi *Subhân Kuli*'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgiler verilmiştir (s. 5–10). *Seyid Subhân Kuli Muhammed Bahâdur Han*, Astrahan hanedanlığının son üyelerinden biridir (1624~1625–1702). *Subhân Kuli*'nin ataları, 1556'da Astrahan hanlığının Rus işgali neticesinde Maverâünnehir bölgesine göç etmiş ve XVII. yüzyıl boyunca bu bölgede muktedir olacak bir hanedanlık kurmuştur. Hanedanlık Buhara ve Belh olmak üzere iki merkezden yönetilmiştir. *Subhân Kuli*, 1681'e kadar Belh'te ikamet etmiş, bu tarihten sonra Buhara'da hanedanlık tahtına oturmuş, ama ülke içindeki siyasî çekişmelerle boğuşmak zorunda kalmıştır. Kendisinin 1702'deki vefatının ardından hanedanlık da yok olup gitmiştir. *Subhân Kuli*, Ortaçağ döneminde sanat ve ilme kıymet veren klasik hükümdar tipinden pek de farklı değildir. Aynı zamanda kendisi de bir şair olan ve *Nisânî* mahlasıyla Farsça ve Çağatayca şiirler yazan *Subhân Kuli*, ülkesindeki tıpla ilgili çalışmalara ve sıfahanelere büyük destek vermiştir.

Müellif tıpla ilgili iki eser yazmıştır. Kendisinin eserlerini Belh'teyken siyasî kargaşalardan uzak olduğu dönemde yazdığı tahmin edilebilir. İlk eser *İhyâü't-Tıbb-i Subhânî Te'lif-i Seyyid Subhânkulî Bahâdur Hân* başlıklı olup Farsça olarak yazılmıştır. Eserin dört nüshası mevcuttur. Biri St. Petersburg Şark Yazmaları Enstitüsünde, diğer üç tanesi de Ebu Reyhan El Biruni Şarkşinaslık Enstitüsünde (Taşkent) muhafaza edilmektedir. *Subhân Kuli*'nin diğer eseri ise Çağatayca veya Türkî dilde yazdığı *Tabîblik Kitabı*'dır. János ECKMANN'ın Çağatayca eserler için verdiği ölçütlere göre, eserin dili klasik sonrası Çağatayca döneminin özelliklerini göstermektedir. Eserde dikkati çeken birkaç filolojik özellik şudur: 1. Oğuz etkisiyle *turur* yerine *durur* ve *olmak* fiili ile diğer Türk dillerinden farklı olarak *başka* kelimesinin mevcudiyeti; 2. –GA ve –mAK gibi ön ve arka damak ünsüzlü eklerin kullanımındaki kararsızlık ve İranî dillerin etkisiyle başlayan düzlük yuvarlaklık uyumundaki aykırılıklar; 3. Ağız özelliklerine ait birçok kelimenin edebî dile sızması, mesela çorğa– 'sarmalak', *köçe* 'lapa', *puçaklık* 'bir ölçü', vs.

2 Eski Türkçedeki tıp geleneği hakkında şu eserlerin gözden kaçırıldığı görülüyor: GÜRGAN, Mahmut (2010). *Orta Asya'daki Eski Türk Tıbbının Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde Tıp Tarihi Açısından Değerlendirmesi*. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı. İstanbul. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]; KNÜPPEL, Michael (2013). *Altürkische Handschriften: Teil 17: Heilkundliche, volksreligiöse und Ritualtexte*. Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. Band 13.25. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. Ayrıca Türk tıp tarihi araştırmaları için kılavuz olacak şu eser de görülmemiş olmalıdır: ÖZAYDIN, Zühal (2012). *Türk Tıp Tarihi Bibliyografyası (Tıp, Eczacılık, Diş Hekimliği, Veteriner Hekimliği, Hemşirelik, Ebelik) (19-21. yy.) Cumhuriyetin 90. Yılı Anısına*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.

I.4. bölümde *Subhân Kulı*'nın Çağatayca yazdığı *Tabîblik Kitabı* adlı eserin nüshaları üzerinde durulur (s. 10–16). Bu eser, nüshalarına göre farklı olarak adlandırılmıştır. Eseri ilk keşfeden Ármin VÁMBÉRY, esere *Tabîblik Kitabı* adını vermiş ve eser Batı ilim âleminde bu adla yayılmıştır. Hâlbuki VÁMBÉRY'nin tespit ettiği nüshanın hiçbir yerinde eserin adıyla ilgili bir kayıt geçmemektedir. VÁMBÉRY'nin 1862–1864 yılları arasında Orta Asya'ya yaptığı ilmi seyahat sırasında Herat'ta keşfettiği bu nüsha, bugün Macar Bilimler Akademisi Şark Yazmaları Koleksiyonunda **Török O.38** kayıt numarasıyla muhafaza edilmektedir. Yazma toplam 66 varak olup her bir sayfada 13 satır bulunur. Talik hatla yazılmıştır. 195x125 mm ebadında olan yazma ebru ciltle süslenmiştir. Yazmada bazı önemli kelime ve ibarelerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Ayrıca bazı yerlerde VÁMBÉRY'nin mürekkep kalemle yaptığı müdahalelerinin olduğu da görülmektedir. Toplam 55 bâbın olduğu yazmada eksik ve mükerrer kısımlar mevcuttur ve bu eksikliği müstensihin kendisi de Farsça olarak yazmada dile getirmiştir. Bu durumun açıklanmasını KÁROLY şöyle yapıyor: 1. Yazmanın müstensihi muhtemelen Acem kökenliydi; 2. Müstensihin kullandığı örnek metinde de bu kısımlar eksikti veya mükerrer kısımlar aynıydı; 3. Yazma muhtemelen asıl metnin ikinci bir kopyasıdır (s. 11).

Esere ait diğer bir nüsha da **436/III** numaralı Taşkent yazmasıdır. Yazma, tıpla ilgili farklı eserlerle beraber ciltlenmiştir. Ciltli kitap rutubetten dolayı hasar görmüş ve bazı kelimeler artık okunamaz hâle gelmiştir. Yazma toplam 37 varaktan meydana gelir. Talik hatla yazılmıştır. Nüshanın her sayfasında 19 ile 25 arasında değişen satır sayısı mevcuttur. Török O.38 kayıt numaralı Budapeşte yazmasında olduğu gibi bu yazmada da önemli görülen cümle ve ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Subhân Kulı'nın bu Çağatayca eserinin 436/III numaralı yazma ile beraber diğer sekiz nüshası yine Ebu Reyhan El Birunî Şarkşinaslık Enstitüsünde (Taşkent) saklanmaktadır. Özbek âlimler, Taşkent'teki nüshalara dayanarak eseri *Hulâsatü'l-Hükemâ* olarak adlandırmıştır. Taşkent nüshaları şunlardır: 1. 436/III: tam (1860 tarihli); 2. 715/II: eksik (1879–1880 tarihli); 3. 2892/I: tam (1900 tarihli); 4. 5054/I: tam (1862–1863 tarihli); 5. 7792: eksik (XIX. yüzyılın ikinci yarısından); 6. 7793: eksik (XIX. yüzyılın ikinci yarısından); 7. 10671/IV: eksik (1824–1825 tarihli); 8. 12229/II: tam (1908 tarihli).

Nâşir, Török O.38 kayıt numaralı yazmayı her ne kadar muhafaza edildiği yere bakarak Budapeşte yazması olarak tavsif etse de aslında eserde de belirtildiği üzere bu yazma Ármin VÁMBÉRY tarafından Herat'ta ele geçirilip Macaristan'a getirilmiştir. Özbekistan'daki sekiz yazmanın ilk tespit edildiği yer hakkında KÁROLY bir bilgi vermiyor, ancak bu dokuz yazmanın da birbirine yakın bir coğrafyaya ve kültür muhitine ait olduğunu tahmin etmek pek de zor değildir.

Subhân Kulı'nın bu eseri için elimize dokuz nüsha ulaşmıştır veya farklı olarak ifade edecek olursak eserin neşrinde dokuz nüsha tespit edilebilmiştir. Bu dokuz nüshanın altı tanesi eksik, üç tanesi ise tamdır. Nâşir, metni kurarken Török O.38 numaralı Budapeşte yazması ile 436/III numaralı Taşkent yazmasını birlikte kullanmıştır. Zaten, kendisi de Özbekistan'daki nüshalardan elinin altında sadece 1860 tarihli 436/III'ün bulunduğunu, diğer yedi nüsha hakkındaki bilgileri Özbek âlimlerinin hazırladıkları katalog çalışmalarından elde ettiğini itiraf etmektedir (s. 12, dip. 24).

Önce şunu ifade etmemiz gerekir ki KÁROLY, metnin neşir yöntemi hakkında müstakil bir başlıkta okuyucuya bilgi vermemiştir. Sadece 'I.5. *Technical remarks for the edition*' kısmında "eksik kısımlarla yanlış ifadelerin düzeltilmesinde *Hulâsatü'l-Hükemâ'nın (436/III) esas alındığı ve küçük farklılıkların dipnotta gösterildiği*" (s. 16) belirtilmiştir.

"İlk aşama olan nüshaların tespiti aşaması tamamlandıktan sonra istisnasız nüshalar temin edilmelidir. (...) *Aralarında türlü bakımlardan benzerlik bulunan nüshalar gruplandırılmalıdır* (...) Nüsha ailelerini tespit için kullanılan ölçütlerden hareketle grupları (nüsha ailelerini) temsil eden bu ana nüshaların müellif hattı nüshayla ve birbirleriyle ilişkileri tespit edilerek nüsha şeceresi (soy ağacı) çıkarılır. (...)” (Köksal 2012: 183–184).³ "Özellikle nüsha sayısı belli sayının üzerinde bulunan eserlerde nüshalar arasındaki akrabalık ilişkisi tespit edilip gösterilmeden kurulacak bir metin tam manası ile 'tenkitli metin neşri' sayılamaz" (Kılıç 2004: 336).⁴

Eserin kapağında 'critical edition' ibaresi mevcuttur. 'Critical edition' olarak tanımlanan bir eserde, *Subhân Kulı*'nun bu eserine ait dokuz nüshanın temin edilip nüshaların soy ağacının çıkarılması beklenirdi. Nâşirin, niçin sadece 'late copy of the original work' (s. 10) olarak tanımladığı Török O.38 yazması ile 1860 tarihli 436/III numaralı yazmaya dayanarak metni kurduğunu bilemiyoruz, zira bunun izah edildiği bir açıklama bölümü eserde maalesef bulunmamaktadır. Bu konunun 'okuyucu kılavuzu' başlığı altında izah edilmiş olması okuyucu açısından oldukça faydalı olacaktır.

Metnin kuruluşu noktasında bir diğer eksiklik de şudur: 1879–1880 tarihli 715/II, XIX. yüzyılın ikinci yarısından kalan 7792 ve 7793 ile 1824–1825 tarihli 10671/IV numaralı nüshaların 'eksik' olduğunu düşünürsek bunların metnin kuruluşunda niçin yer almadığını 'kısmen' anlayabiliriz. Ancak tam olan 1900 tarihli 2892/I, 1862–1863 tarihli 5054/I ve 1908 tarihli 12229/II numaralı

3 KÖKSAL, M. Fatih (2012). "Metin Neşrinin Ana Esasları". *Türklük Bilgisi Araştırmaları*. S. 31, s. 179–209.

4 KILIÇ, Atabey (2004). "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler". *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8–10 Ekim 2003)*. Bildiriler. Haz. Ahmet GÜNŞEN. Kırşehir, s. 331–345. Ayrıca bkz. ATEŞ, Ahmet (1942). "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile)". *Türkiyat Mecmuası*. C. 7–8, s. 253–267.

nüşhaların niçin çalışmada kullanılmadığını maalesef bilemiyoruz. Muhtemelen, nâşir bunları temin edememiş olmalıdır. Ayrıca Taşkent'te muhafaza edilen 1824–1825 tarihli 10671/IV numaralı yazma eksik olmasına rağmen dokuz nüsha arasında en eski olanıdır. En azından bu nüshanın tenkitli neşirde dikkate alınması beklenirdi. Üstelik dikkate alınmayan diğer yedi nüsha hakkında s. 12–13'te Özbek âlimlerin katalog çalışmasından⁵ aktarılan oldukça kısa bilgi dışında bir bilgi de çalışmada gösterilmemiştir.

KÁROLY, iki nüsha arasındaki farklara da kısaca temas etmiştir. Buna göre, hem Török O.38 hem de 436/III *Subhân Kulı*'nın elinden çıkan orijinal nüsha değildir ve bunlar eserin ikinci kopyası olmalıdır. Her iki nüshada da eksiklikler mevcuttur, ama 436/III, diğer nüshaya nazaran daha tamdır. Ancak 436/III'te tıpla ilgili bazı yanlış anlamalar mevcuttur. İki yazma arasındaki dil yönünden bazı farklılıklara da dikkat çekilmiştir. Buna göre, 436/III'te *ukla-* 'uyumak' ve *otur-* 'oturmak' varken, Török O.38'de bunlardan daha arkaik olan *uykula-* ve *oltur-* bulunur. Aynı şekilde, 436/III'te cevherî fiil olarak *turur* varken, Török O.38'de bunun kısaltmış biçimi *tur* bulunur. KÁROLY, bu özelliklerin iki yazma arasındaki kronolojik farklılığı tespit etmede bir ölçüt olabileceğini düşünse de kanaatimizce bu ölçütler bunun için yeterli değildir. Bu özelliklerin müstensih farklılığından kaynaklanması da ihtimal dâhilindedir.

Bu sekiz Taşkent nüshası ile Budapeşte nüshası köken bakımından aynı kaynağa gitmesine rağmen, aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Mesela, giriş kısımları birbirinden farklıdır. Budapeşte nüshasında eserin müellifi *Subhân Kulı*'dır, ama Taşkent nüshalarında eserin müellifi konusunda farklı görüşler vardır: 1. Müellif, *Hâfız-ı Kalân bin Bedreddin* (veya Bahaddin) *Kârî*'dir; 2. Müellif, *Subhân Kulı*'nın oğlu *Seyyid Ebu el-Feyz Muhammed Bahâdur Han*'dir; 3. Eser, *Ebu el-Feyz*'e ithaf edilmiştir. Bu bilgilerin Özbekistan'daki sekiz nüshadan tam olarak hangisinde yer aldığı hakkında KÁROLY bir bilgi vermiyor. Sadece *Subhân Kulı*'nın oğlu *Seyyid Ebu el-Feyz Muhammed Bahâdur Han* tarafından yazıldığı bilgisinin Urunbayev–Epifanova 1964'teki katalog çalışmasında yer aldığı söyleniyor.

Bunun dışında, 436/III numaralı yazmanın mukaddimesinde özetle aktaracağımız şöyle bir bilgi mevcuttur: “*Eserdeki bilgiler Eski Yunan ve Şark dünyasının filozof ve tabiplerinin eserlerinden toplanıp bir araya getirilmiştir. Eser epey bir macera geçirmiştir. Eserin bir kopyası Ebu el-Fazl Ali bin Muhammed bin el-Alevî'ye ulaşmış, sonra bir kopyası da Ebu Mansûr Dârâ ibn*

5 Çalışmada kullanılan kataloglar şunlardır: SEMENOV, A. A. (1952). *Sobraniye Vostoçnih Rukopisey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR 1*. Taşkent: Izdatel'stvo Akademii Nauk UzSSR; URUNBAYEV, A.; L. M. EPIFANOVA (1964). *Sobraniye Vostoçnih Rukopisey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR 7*. Taşkent: FAN; HİKMETULLAYEV, H.; S. U. KERİMOVA (2000). *Sobraniye Vostoçnih Rukopisey Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan: Medisina*. Taşkent: Izdatel'stvo Narodnogo Naslediya İmeni Abdullii Kadiri.

Sûrağ ibn Mekân'a gelmiştir. İşte bu arada eseri Hâfiz-ı Kalân bin Bedreddin Kârî görmüştür. Ben, Hâfiz-ı Kalân bin Bedreddin Kârî, bu kitabı Türkçede tezyin ettim ve 53 bölümde tanzim edip adını da Hulâsatü'l-Hükemâ olarak koydum” (436/III: 66 v13–67 r17). KÁROLY, 436/III'teki mukaddimedede yer alan bilgilerle ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur (s. 13–15). Buradaki eserin müellifinin Hâfiz-ı Kalân olduğuna dair bilgi doğru olamaz, zira bu mukaddimedeki bazı bilgiler eserin aslında yoktur, üstelik bu mukaddimenin dili farklıdır. Bu nüshaya birkaç el müdahale etmiş olmalıdır ve muhtemelen bunlar tarafından bu bilgi nüshaya dâhil olmuştur. Aynı şekilde, eserin müellifinin *Subhân Kulı*'nın oğlu *Seyid Ebu el-Feyz*'in olması da ihtimal dışıdır, zira tarihî kaynaklarda bu ismin eser sahibi bir müellif olduğuna dair bir bilgi bulunmaz. Sonuç olarak, 436/III numaralı Taşkent nüshasında Hâfiz-ı Kalân [veya müstensih], müellif bilgisini değiştirip eserin müellifini Hâfiz-ı Kalân olarak göstermiş ve eserin başlığını da *Hulâsatü'l-Hükemâ* olarak kaydetmiş olmalıdır.

Daha sonra yazar, 'I.5. Technical remarks for the edition' bölümünde neşrinin yazıçevrimi, İngilizce tercümesi, dizin ve yazmaların resimleri hakkındaki teknik konular üzerine kısaca bilgiler vermiştir (s. 16–18).

Metnin yazıçevrimi hakkında birkaç noktaya dikkat çekilmiştir. Török O.38'de, 436/III'ten farklı olarak –gA ve –mAk gibi eklerin yazımında kalınlık incelik uyumuna aykırı örnekler görülmektedir: *öleñlerge, qılmak*, vs. Nâşir, bu gibi durumlarda kök ve gövdenin ünlüsüne göre ekin ünlüsünü okumuştur. Arap harfli Orta Türkçe metinlerde görülen /k/ ve /g/ ünsüzlerinin aynı işaretle temsil edilme sorununda nâşir, 'etimolojik yöntemi' benimseyerek bu sorunu çözmeye çalışmıştır, ancak bunu her zaman doğru tespit etmek pek de kolay değildir. Mesela, çüçüglüg ve çüçüglük 'tatlı' (246a).

Giriş bölümünün son üç kısmı, eserin içeriği ile ilgili tahlilin yapıldığı bölümdür. I.6. bölümde *Subhân Kulı*'nin eserindeki tıp sistemi hakkında bilgiler verilir (s. 20–36). *Subhân Kulı*, kendi dilinde, yani Türkî dilde veya Çağataycada tıpla ilgili bir eseri ortaya koyan ilk kişinin kendisi olduğunu düşünmektedir. KÁROLY, haklı olarak bunun doğru olmadığını belirtir ve bu tür eserleri veren benzer şahısların da çoğu zaman eserlerinin ilk kez kendileri tarafından yazıldığını söylediğini ifade eder. Üstelik *Ebü'l-Gazi Bahâdur Hân*'ın *Menâfiü'l-İslâm* adlı eseri *Subhân Kulı*'nin eserinden daha eskidir (s. 20, dip. 46). KÁROLY, *Subhân Kulı*'nin eserini telif ediş gayesi olarak eserin tedavi hakkında teorik bir çalışma değil, çeşitli hastalıklardan mustarip insanların tedavisinde kullanılmak üzere hazırlanmış pratik bir eser olduğunu belirtir. Zaten *Subhân Kulı* da eserinin fakir fukaraya hitap ettiğini zikretmiştir. Bundan dolayı eserin genelinde görülen şu özellikler dikkati çekmektedir: 1. hastalıkların nedenleri ve belirtileri üzerinde pek durulmamıştır; 2. cerrahî yöntem tedavinin bir parçası olarak görülmemiştir; 3. tavsiye edilen tedavi yöntemleri ve ilaçlar oldukça basittir ve 4. tedavide

hayvanî ürün, idrar ve dışkı kullanılmıştır.

Subhân Kuli'nin tedavi yöntemleri için hangi kaynaklardan beslendiği hakkında, müellifin kendisi bir eser adı zikretmediği için herhangi bir bilgiye ulaşamıyoruz. Ancak, eseri yazarken tıpla ilgili zengin bir kütüphaneye sahip olduğu tahmin edilebilir. Müellif, filozofun eserinin adını değil, sadece filozofun adını belirtmiştir. Eserde, *Hipokrat*, [*Bergamalı*] *Galen*, İbn Sînâ ve *er-Râzî* gibi meşhur filozofların eserlerinden alıntılar vardır, ama bunların hiçbirisi eserlerin orijinalinden aktarılmaz, bunlar için ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Sonuç olarak, KÁROLY, *Subhân Kuli*'nin eserinde kullandığı kaynaklar hakkında bir bilgi vermediğini ve İslâmî tıp geleneğindeki Arapça ve Farsça kaynakların tahlil yapmak için henüz kullanıma hazırlanmaması nedeniyle, *Subhân Kuli*'nin gerçekten hangi kaynakları kullandığı ve Orta Asya'da İslâmî tıp bilgisinin nasıl yayıldığı sorularına cevap vermenin şimdilik zor olacağını ifade etmiştir.

Eserdeki bâb tasnifine bakıldığında, bâbların konularına göre sıralanmadığı görülmektedir, ancak bu tasnif ile İbn Sînâ'nın *Kânûn* isimli eseri arasında 'kısmî' bir benzerliğin olduğu da görülmektedir. Ayrıca Acem tıp geleneğinin ilk eseri olan ve *Curcânî* [1040–1136] tarafından yazılan *Zahîra-i Harezşâhî*'nin etkisi de gözden kaçmamaktadır.

KÁROLY, *Subhân Kuli*'nin tedavi yöntemlerini dört ana grupta inceler (s. 28–36): 1. *Subhân Kuli*'nin temel teorileri: Bunlar bedenın uzuvları ve işlevleri ile hastalıklar hakkındaki açıklamaları içerir. Açıklamaların kaynakları hakkında bir bilgimiz yoktur; 2. Kâdim Yunan–İslâmî teoriler; 3. Kur'ân ve hadislerle dayanan kutsal teoriler ve 4. Döneminin güncel tedavi yöntemleri.

I.7. bölümde *Subhân Kuli*'nin tedavide kullandığı maddelerden bahsedilmiştir (s. 39–39). Bu maddeler şunlardır: 1. hayvanî ürünler; 2. kimyevî ürünler ve 3. bitkisel ürünler. I.8. bölümde (s. 39) *Subhân Kuli*'nin tedavisindeki ilaç ve birleşenler hakkında bilgiler verilir. Son olarak, I.9. bölümde (s. 40) eserdeki hastalık adları hakkında bilgiler verilir. Eserdeki hastalık adlarının büyük bir kısmının Arapça ve Farsça olduğuna dikkat çekilmiştir.

2. bölümde çalışmada kullanılan kaynaklar sıralanmıştır (s. 41–52). 3. bölümde metnin neşri (s. 53–125) ve 4. bölümde de metnin İngilizce tercümesi bulunur (s. 127–216). Temel alınan nüsha Török O.38 olmakla beraber, neşirde her sayfa başında 436/III numaralı Taşkent nüshasının yeri de gösterilmiştir. Böylece okuyucu her iki yazmayı da takip edebilme imkânına sahip olmuştur. Metnin neşrinde, diğer nüshada farklı olan kısım dipnotta gösterilmiştir. Ancak hemen belirtmeliyiz ki dipnotlardaki farklılıkların normal rakam yerine Romen rakamları ile gösterilmiş olması okuyucunun dikkati açısından zorluk çıkarmaktadır. Diğer taraftan, metindeki kavramlara dair izahların da İngilizce tercümenin hemen altında dipnotta gösterilmesi okuyucu açısından oldukça

yararlı olmuştur.

5. bölümdeki ‘*Lexica*’ başlığı altında metindeki kelimelerin dizini sunulmuştur (s. 217–354). Metindeki kelimelerin ‘bağlamli dizin’ anlayışıyla listelenmesi oldukça isabetli olmuştur. Dizin kısmında, Türkçe, Farsça, Arapça ve Moğolca için Batı Türkolojisinde şimdiye kadar pek de tesadüf edilmeyen T, P, A ve M gibi kısaltmalar kullanılmıştır.

Dizinde, ayrıca 6 kısımlık tematik bir kelime listesi bulunur. Bu altı kısım kelime listesi şunlardır: 1. şifalı bitkilerin Latince adları; 2. kimyevî maddeler; 3. hastalık isimleri; 4. ölçü adları; 5. şahıs adları ve 6. Kur’ân ayetleri. Burada, şifalı bitki ve kimyevî maddeler ile hastalık isimlerinin Latince karşılıklarının verilmiş olması tıp tarihi ile ilgilenenler için epey faydalı olmuştur.

Dizinde, göze çarpan birkaç hususu da dile getirmeden geçemeyeceğim. Bu kısımda bazı Moğolca kelimelerin yanlış olarak Türkçe olarak gösterilmesi dikkati çekmektedir. Mesela, çéçek ‘çiçek hastalığı’ (s. 245a), *kölege* ‘gölge’ (s. 276a), *qaranġu* ‘karanlık’ ve *qaranġu* (s. 299a) ile *qarçıġay* ‘şahin’ (299a) kelimeleri Türkçe olarak gösterilmiştir. Orta Türkçe dönemindeki bu Moğolca alıntılar için bkz. Sertkaya 1992: 269, 272, 273⁶ ve Csáki 2006: 120–122⁷. Ayrıca, yazar “*Türkçe kelimelerin okunuşunda kelimenin etimolojisini esas aldığımızı*” belirtmektedir (s. 16). Ancak, *uyqu* (s. 334a), *uyqula-* (s. 334b), *uqla-* (s. 333b) ile *oyġan-* (s. 293a) veya *törlüg* (s. 330a) ile *türlüg* (s. 332b) gibi kelimeler, kökenleri aynı olmasına rağmen farklı okunmuştur. Bunların da aynı okunması doğru olacaktır: *uyġan-* ve *törlüg*.

6. bölümde (s. 356–452) eserin resimleri yer almaktadır. Nâşir, Török O.38 numaralı Budapeşte yazması ve 436/III numaralı Taşkent yazmasının resimlerini kitabın sonunda vermekle çok iyi düşünmüştür, ancak resimlerin renkli olarak verilip biraz daha pikseli yüksek hâle getirilmesi metnin aslını incelemek isteyenler için daha faydalı olabilirdi.

Macar meslektaşım, şimdiye kadar pek de bilinmeyen tıpla ilgili Çaġatayca bir metni tarihî Türk filoloji dünyasına kazandırmakla şüphesiz büyük bir iş başarmıştır. Buna BRILL yayınevinin mükemmel baskısı da eklenince ortaya güzel bir eser çıktığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dr. László KÁROLY’i yeni eseri dolayısıyla tebrik ederken tarihî Türk filolojine sunacağı yeni katkıları merakla beklediğimizi de ifade etmek isterim.

6 SERTKAYA, Osman Fikri (1992). “Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)”. *TDAY Belleten* 1987, s. 265–280.

7 CSAKI, Éva (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. Wiesbaden: Harassowitz Verlag.